

do hradního organismu (tzv. stavební typ). První skupinu tvoří kaple stojící jako samostatné objekty, ať už volně, či zapojené do obvodové hradby, nebo připojené k dalším hradními budovám. Druhá skupina zahrnuje kaple tvořící součást dalšího objektu, zpravidla paláce či hradní věže. Sem spadají i zmíněné kaple otevřené do profánního sálu, které představují podle souhrnné tabulky nejčastější řešení doby lucemburské. Do druhé skupiny patří také kaple adaptované dodatečně z profánních prostor, které Záruba řadí do samostatné skupiny. Třetí soubor představují víceméně ojedinělé doklady integrace staršího farního kostela do hradního organismu, jež pak musel v běžném liturgickém provozu nahradit nově vybudovaný kostel na jiném místě, který postupně převzal farní funkce (Velký Bor a Rataje nad Sázavou). V případě Rataj však dosud nelze bezpečně spojit v minulosti identifikované stavební relikty na předhradí s kostelem sv. Mikuláše zmínovaným v písemných pramenech. Po husitských válkách je doložena podobná situace na příkladu poutního kostela na Zelené Hoře u Nepomuku. V nastíněné typologii se tak prolíná samotný vztah k hradní dispozici i původní funkční využití sakrálního prostoru.

Tím se dostáváme ke specifické skupině sakrálních staveb s veřejnou funkcí, které jsou charakterizovány jako hradní kostel. Ten nalezl uplatnění především v novověku a jsou mu věnovány také pasáže v závěrečných kapitolách třetího dílu o vývoji hradních a zámeckých kaplí v průběhu 16. až 19. století. Kategorizace kaplí podle funkčního hlediska však přesto zůstává v publikaci poněkud upozaděna. Poměrně často se můžeme setkat s existencí dvou kaplí v hradním organismu současně. Jednu z nich, která je součástí soukromých komnat, lze v takovém případě interpretovat jako kapli sloužící k privátní zbožnosti majitele hradu, a druhou, která je často přístupná z hradního nádvoří či z předhradí, případně latránu, lze označit jako veřejnou nebo poloveřejnou, určenou širšímu okruhu věřících. Někdy bývá jejich existence doložena pouze v písemných pramenech, jak autor upozornil v druhém díle (Příběnice a Maidštejn). S těmito lokalitami jsou také spojeny ojedinělé doklady změny farní příslušnosti.

Pro hradní kostely i kaple pozdního středověku a raného novověku je typické spojení bohoslužby a panské reprezentace. Jde také o období, kdy znovu nachází uplatnění empory (např. Švihov, Rábí – hradní kostel, Pardubice), která až na výjimky (Hasištejn, Hrádek u Purkarce, Bečov na Teplou) ve 14. století mizí. Záruba upozorňuje rovněž na ojediněle doloženou funkci pavlačové

empory v kapli na Švihově k roku 1504, která je písemnými prameny označena jako ženská oratoř.

Třetí díl uzavírá výklad sledující druhý život hradních kaplí, které mohly sloužit například jako poutní kaple či kaple při poustevnách, a také kapitola podávající přehled o patrociniích hradních kaplí. Na úplný závěr je připojen vedle shrnutí také užitečný slovníček pojmů.

Druhý a třetí díl Zárubovy trilogie podávají v zásadě vyčerpávající soupis hradních kaplí v Čechách a také souhrn jejich vývoje od 14. až do počátku 16. století. Doprovází je i bohatá fotografická a plánová dokumentace, v níž nechybí ani analytické vyhodnocení stavebního vývoje. Vzhledem k počtu lokalit nebylo možno podniknout všude stejně zevrubný stavebněhistorický či pramenný výzkum, upozaděn zůstal vztah k soudobé měšťanské architektuře s bohatým rejstříkem příkladů kaplí. Přes tyto dílčí výtky, ke kterým patří rovněž neukotvenost některých pojmů a podoby osobních jmen, lze říci, že práce představuje olbrímí dílo, které bude tvořit jednu z důležitých prací české kastelologie.

ROBERT GÁJA

Magdaléna Nespěšná HAMSÍKOVÁ, *Lucas Cranach a malířství v českých zemích (1500–1550)*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2016 (= Opera Facultatis theologiae catholicae Universitatis Carolinae Pragensis. Historia et historia artium XXII)

351 s., 272 obr., ISBN 978-80-7422-450-8

Malířská tvorba Lucase Cranacha (1472–1553) u nás zůstávala dlouhou dobu spíše úzce specializovanou záležitostí a po dlouhá desetiletí k ucelenému poznání jeho díla sloužil pouze omezený výběr publikací: základní monografie Maxe J. Friedländera a Jacoba Rosenberga z roku 1932 a monografie Wernera Schadeho *Die Malerfamilie Cranach*. Právě tato publikace, která vyšla ve velkém nákladu v Drážďanech roku 1974, dlouho představovala v tuzemsku jediný relevantní zdroj k poznání Cranachova umění. Nutno podotknout, že k dílčím aspektům Cranachovy činnosti ve vztahu k Čechám se zabýval předválečný dějepis umění, přičemž některé příspěvky se ukazují jako nadčasové – zejména práce Karla Chytila, Vincence Kramáře či Josefa Opitzte.

V nedávných decenniiích se k tvorbě v Sasku činného malíře vyslovili Jaroslav Pešina, Jiřina Hořejší či Jarmila Vacková, stále však chyběl souhrnný pohled jak na samotnou Cranachovu práci, tak na recepci jeho díla v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Situace se k lepšímu změnila až v roce 2005, kdy Kaliopi Chamonikola připravila pro Pražský hrad výstavu *Lucas Cranach a české země*. Mezi příspěvateli doprovodného katalogu nechyběla ani Magdaléna Hamsíková, která se rozhodla v poznávání mistra Cranacha nadále pokračovat a věnovala mu svou disertaci na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy (2011). Recenzovaná kniha je upravenou a rozšířenou verzí této disertační práce.

Formát publikace, rozsah obrazového doprovodu i celkové členění práce napovídají, že kniha necílí jen na odbornou veřejnost, ale snaží se oslovit i širší okruh zájemců o umění první poloviny 16. století. Má tři hlavní kapitoly: *Metodické přístupy k dílu Lucase Cranacha st., Osobnost a dílo Lucase Cranacha st. a Ohlas děl Lucase Cranacha st. v Čechách a na Moravě*. V první části autorka podává přehled o recepci Cranacha v 19. století, přináší podrobnou kritiku aplikované metodologie cranachovského badání, připomíná životopis umělce a stručně seznamuje s výstupy nedávno realizovaných technologických průzkumů. Přínosný je zejména podrobný přehled české literatury o Cranachovi a jeho okruhu. Zde autorka mj. připomíná přístup J. E. Vocela, rešerše Vincence Kramáře týkající se Cranachova oltáře v katedrále sv. Víta a rozebírá také hypotézu Karla Chytila, který monogram IW na obrazech Cranachova žáka spojil s lounským mistrem Janem Wrtilkou. Pokus identifikovat malíře s pomocným jménem Mistr IW se táhne středoevropskými dějinami umění celá desetiletí a Chytilovu myšlenku musí reflektovat každý odborník, který se zabývá tvorbou nejnadanějšího Cranachova žáka, usazeného v severozápadních Čechách. Tato kapitola výrazně usnadňuje pomoc všem dalším badatelům, neboť rozsáhlou, mnohdy se opakující literaturu rozebrala, shrnula a zhodnotila. Stranou přehledu nezůstalo ani domácí badání posledních let.

Zatímco vstupní kapitola v některých pasážích nese otisk disertační práce, další dvě kapitoly jsou mimořádně přínosné. Množství objevů a nových poznatků je značné, proto se zde omezím jen na nejdůležitější příklady. Nespěšná Hamsíková se podrobně zabývá exporty z Cranachovy dílny do země Koruny české. Šlo o zakázky mimořádného významu – dvě protějškové malby s umučením sv. Jana Křtitele a sv. Kateřiny (Arcibiskupský zámek a zahrady Kroměříž), jež roku 1515 objednal olomoucký biskup Stanislav Thurzo.

Objednávka dokládá ambice i cíle mezinárodní kontakty humanisticky orientovaného preláta. Dvojice obrazů je nesmírně zajímavá ještě z jednoho důvodu. Již staršímu badání (Otto Benesch, 1928) neuniklo, že lancknechtovi na desce Stěti Jana Křtitele vtiskl Cranach autoportrétní rysy. Olomouckému biskupovi dodala Cranachova dílna rovněž dvojici monumentálních oltářních křídel se sv. Kateřinou a Barborou.

Zcela ojedinělým počinem byla objednávka mariánského retáblu pro katedrálu svatého Víta. Trůnící Pannu Marii obklopovaly svaté panny. Oltář byl poničen za kalvínského „čištění“ chrámu, do dnešních dnů se z něj dochovalo pět fragmentů. Cranach nepochybně vytvořil složitě koncipovaný oltářní nástavec v úzké součinnosti s objednavatelem. Kdo však retábl pro katedrálu objednal, zůstává kvůli absenci pramenů nejasné. Veškeré zprávy, zejména inventáře hradních sbírek, jsou až z pozdější doby a jejich interpretace není jednoznačná. Nespěšná Hamsíková po pečlivé revizi všech hypotéz rozpracovala názor Kaliopi Chamonikoly (jenž částečně navázal na poznatky Vincence Kramáře): za vznikem tohoto mimořádného oltáře stáli nejspíše Habsburkové, konkrétně Maxmilián I. Řada indicií podporuje hypotézu, že se retábl pořizoval u příležitosti nástupu manželského páru Ludvíka Jagellonského a Marie Habsburské na český trůn.

Značná pozornost je v knize věnována výkladu obrazů nové konfese. Autorka vysvětluje počátky reformace a vztahy mezi Martinem Lutherem a Lucasem Cranachem starším, uvádí příklady jejich spolupráce při grafické výzdobě Lutherových knih, připomíná i realizaci jednoho typicky dobového námětu – obraz *Cizoložnice před Kristem*. Symptomatickým projevem Cranachovy tvorby konce dvacátých let je zobrazení tématu *Zákon a milost*. Jak autorka podotýká, jde o výklad antiteze mezi Starým a Novým zákonem, jež byla jádrem Lutherovy teologie, vycházející z interpretace Pavlových listů Římanům. Cranach vytvořil se svojí dílnou několik obrazů s tímto námětem, mezi nimiž lze rozpoznat dva základní typy – typ nazývaný „Góthský“ (podle exempláře, který se nachází ve sbírkách Stiftung Schloss Friedenstein v Gothě) a druhý označovaný jako „Pražský“ (obraz tohoto námětu z roku 1529 je uložen v Národní galerii v Praze). Nespěšná Hamsíková podrobně popsala vizuální podobu děl a zasadila je do dobového kontextu. Podrobný rozbor je zde zcela na místě – v Národní galerii se totiž nachází i kopie tzv. Pražského typu, u níž se zachoval pás nápisů v dolní části desky, který na originálu, jehož spodní okraj byl v minulosti odříznut, chybí. Kopie tak vypovídá

o jeho původním vzhledu a textovém vybavení. Oba pražské exempláře *Zákonu a milost* patří k nejdůležitějším památkám reformační doby vůbec – obraz tohoto námětu je přímým vizuálním vyjádřením podstaty Lutherova učení o ospravedlnění vírou. Zajímavé je, že se obě díla dochovala v Čechách, jakkoli nevíme, za jakých okolností vznikla, kdo je objednal a kdy se k nám dostala. Oblibu námětu v Čechách i na Moravě demonstruje také několik nástěnných maleb, jež se zde do dnešních dnů zachovaly a k nimž patří i známá freska s námětem *Zákon a milost* z pardubického zámku.

Vedle prací Lucase Cranacha, které vznikly přímo v mistrově dílně ve Wittenbergu, mapuje Nespěšná Hamsíková i ohlas jeho díla v Čechách a na Moravě. Všimá si jak prací, které s Cranachem bezprostředně souvisejí, tak i tvorby vznikající podle rozšířených Cranachových předloh (zejména grafik). Autorka například zjistila, že nástěnná malba *Sv. Jiří bojující s drakem* v kapli sv. Jiří na hradě Švihov, zhotovená pro Jindřicha Švihovského z Rýzemberka, vychází z Cranachova grafického listu a malby z Cranachovy raného, tj. vídeňského období. Nespěšná Hamsíková se zamýšlí i nad způsobem dvorské reprezentace Švihovských a hledá její dobové analogie ve velkých centrech evropského humanismu – ve Vídni a ve Wittenbergu. S Cranachovou tvorbou souvisí i nástěnné malby v klášterním kostele františkánu observantů v Kadani, které byly v uplynulých dekádách podrobeny průzkumu a uměleckohistorickému zhodnocení (zejména Jan Royt a Petr Hlaváček). Autorka se pozastavuje nad možností identifikace donátora maleb, jenž je na jednom výjevu sám zachycen jako rytíř. Podle dosavadních poznatků šlo o Jaroslava II. z Lobkovic, Nespěšná Hamsíková však na základě způsobu zobrazení donátorových synů vznáší hypotézu, že malba zachycuje Jana Hasištejnského z Lobkovic, jenž je v kostele i pohřben.

V rámci závěrečné kapitoly autorka mimo jiné podává přehled *oeuvre* Cranachova žáka Mistra IW, do kterého zahrnuje díla, jež vznikla v pokročilé době první poloviny 16. století v severozápadních Čechách, zejména v Jáchymově, Mostu a Oseku. Zamýšlí se nad okolnostmi jejich namalování, rozkrývá sociální vazby v regionu a na základě prověření dobových reálií nadhazuje několik pravděpodobných donátorů obrazů spojovaných s Mistrem IW.

Spektrum zpracované látky je v monografii Magdalény Nespěšné Hamsíkové mimořádně široké. Snad jen první kapitola o metodických přístupech ke Cranachovi trpí jistou roztržitostí a některé její části nemají přímou vazbu k dalším

částem knihy. Vlastní jádro knihy, v němž se autorka zabývá odezvou Cranacha v Čechách (zejména v severozápadních), jde do hloubky a látku podává inovativně a se znalostí historického kontextu, výklad navíc zaujme precizním stylem vyjadřování a jasně formulovanou argumentací. Díky Nespěšné Hamsíkové je recepce Cranacha v českých zemích konečně zpracována vyčerpávajícím způsobem.

OLGA KOTKOVÁ

ARCHEOLOGIE

Ivana BOHÁČOVÁ – Jaroslav PODLIŠKA a kol., *Průvodce pražskou archeologií. Památky známé, neznámé i skryté*, Archeologický ústav AV ČR – Národní památkový ústav, Praha 2017

336 s., ISBN 978-80-87365-97-7 (AV), 978-80-7480-091-7 (NPÚ)

Široký kolektiv autorů složený z odborníků různých institucí, které se dlouhodobě a systematicky věnují výzkumu pražských dějin, připravil pro čtenáře prvního speciálního průvodce svého druhu. Kniha vznikla v rámci projektu „Integrovaný informační systém archeologických pramenů Prahy“, jehož stěžejním cílem je nejen zpřístupnit pražské archeologické nálezy a umožnit jejich průběžnou aktualizaci, ale také je propojit s autentickými místy, kde byly nalezeny. Základním výstupem projektu je webový portál založený na geografických informačních systémech, archeologických datech a informacích mezioborového studia (www.praha-archeologicka.cz).

Publikace je rozdělena do šesti hlavních oddílů dle katastrálního rozdělení města (Hradčany, Malá Strana a okolí, Staré Město a Josefov, Nové Město, Vyšehrad a okolí, Velká Praha – proměny pražského regionu od pravěku po novověk). Stranou tedy nezůstaly ani lokality ležící vně historického jádra města na území Velké Prahy. V případě mimořádných lokalit, jakou představuje např. keltské hradiště Závist, byla do publikace zahrnuta také místa ležící v těsné blízkosti pražského regionu.

Každý z oddílů je uveden stručným, ale výstižným přehledem historického vývoje území s důrazem především na výpověď archeologických pramenů. Nechybí zde ani mapa s rozmístěním